
O sramu

Sram je iznimno nelagodan osjećaj. Pomislimo li na neku nelagodnu i ponižavajuću situaciju iz vlastitog iskustva, lako opažamo povratak mučnog osjećaja srama. U svojoj srži sram je osjećaj nevrijednosti i nepodobnosti. Ne zahvaća samo neki dio nas, nego samu našu srž. Tjera nas da se krijemo i od samih sebe i od drugih.

Sram nas zahvati iznenada. Bukne odjednom, bez najave i bez pripreme. U trenu nas obuzme silna želja da nestanemo s lica zemlje. Premda to nikada nismo ni htjeli ni planirali, odjednom bismo najradije propali u zemlju. Sram se pojavljuje tamo gdje je prekršena norma ili tamo gdje se u tuđim ili našim očima pokazao nepoželjni dio nas. Ovaj nam osjećaj otkriva da nismo onakvi kakvi bismo htjeli biti niti onakvi kakvima nas drugi drže. Odao nas je neki čin ili neka riječ. Učinili smo nešto što se ne bi smjelo ili smo izrekli neku nedopuštenu riječ. U trenu se pokazalo da smo drukčiji. Pokazao se do tada nevidljivi dio našeg bića. Sram je trenutačni bljesak svijesti da smo razotkriveni, ogoljeni, prokazani. Ta nas svijest blokira. Zakoči našu volju za djelovanjem i oduzme nam sposobnost govora. Sprječava našu spontanost. Gura nas da se sakrijemo kako bismo izbjegli moguće prigovore, osjećaje manje vrijednosti i bolna iskustva vlastite nedostatnosti. Osjećaj srama može biti toliko jak da čovjek donese najradikalniju odluku i oduzme sebi život.

Sram je intencionalan. Usmjeren je prema nekome koga valja poštivati i prema nečemu što zahtijeva obzir. To može biti Bog ili neki autoritet, a može biti i moral, etički zahtjev ili očekivanje humanosti, časti ili pristojnosti. Sram je usmjeren prema nekoj instanci koja donosi sud ili osuđuje. Instance mogu biti vrlo različite: Bog, društveni ili akademski autoritet, značajni drugi, drugi ljudi, naš ja, odnosno neki naš nad-ja. Sram, međutim, cilja na subjekta kojemu, ukoliko dođe do povrede vrednota, prijeti izloženost, posramljenost, sramota i blamaža.

U pojmu srama možemo razlikovati različite momente. Oni su u različitim kulturama različito vrednovani i razlikuju se po svojem naglasku. Prvi moment je *zabranjujući*. U sramu se pokazuje kako je nešto vrlo određeno zabranjeno činiti ili reći. Prekršaj zabrane plaća se kaznom sramoćenja. I prije nego učinim ili kažem nešto nedopušteno, znam da je to zabranjeno i sramotno. Prijetnja sramotom pokazuje što nije dopušteno. Drugi moment je *osuđujući*. Ukoliko

učinim ili kažem nešto što je vezano uz prijetnju sramote, doživljam sram i osudu svoga čina ili svoje riječi. To nisam smio učiniti ili reći, a budući da sam to ipak napravio i time prekršio zabranu, na mene se sručila osuda srama. Osuđuju me drugi i osuđujem samoga sebe. Sramim se i osjećam se osramoćeno. Riječ je o bolnoj svijesti vlastite, neotklonjive grješnosti i nesavršenosti.

Osjećaj srama smjesti se na mjestu na kojem se pokazala krhkost. Kad se jednom ugnijezdi, teško ga je udaljiti. Traje. Nadživljava sramotno iskustvo i ostaje u pamćenju. Javlja se uvijek sa sjećanjem na dogođeno. Kad prođe vrijeme i sjetim se sramotnog čina, opet me zahvati isti sram. Može se, međutim, dogoditi da s vremenom osjećaj srama izbljedi ili potpuno nestane. Ono što je nekada bilo sramotno, sada više nije. To upućuje na pomicanje granica srama. Sram ne stoji uvijek na istim granicama. Granice su srama pomične. Ponekad se pomiču sve do nestanka srama. Zbog ove pomičnosti granica sram se nudi i kao dobar pokazatelj promjena u društvu i identitetu. Društvo s vremenom pomiče granice srama. To čini i pojedinac. Pamćenje srama tako bilježi i njegove pomake. Uz osjećaj srama veže se još nešto. Naime, on je posve suprotan ovom negativnom i pokazuje svoju *poticajnu* stranu. Usmjerava nas prema osjećaju časti koji se javlja kada se trudimo oko dobra, plemenita i ispravnoga. Poštujući granice koje je odredio sram, okrećemo se prema posve suprotnome. Tako sram više nije samo prijetnja nego i korisna uputa na ono što je poželjno i društveno prihvatljivo. Okrećući leđa sramu, opažamo kako nam njegove granice mogu biti poticaj za dobro.

Uz osjećaj srama nalazimo, a ponekada sa sramom i brkamo, osjećaje sramežljivosti, nesigurnosti, bojažljivosti, plahovitosti i strašljivosti. Njih je potrebno razlikovati od srama.

Aristotel na jednome mjestu navodi poslovicu koja kaže da je sramu mjesto u očima. Na taj način u prvi plan dolazi društvena strana ovog osjećaja. Sram se pojavljuje tamo gdje me netko vidi da činim ili govorim nešto što je sramotno. Drugim riječima, veći sram osjećam ako me drugi vide da činim ili govorim nešto društveno obilježeno kao nedopušteno, negoli ako sam sâm sa sobom i to isto činim u skrovitosti od tuđih pogleda. Ovo, međutim, funkcionira samo kad je u pitanju društvena strana srama. Ne funkcionira ako je riječ o religioznom autoritetu ili nekoj našoj nutarnjoj instanci. Bog, naime, vidi i u skrovitosti, kao što naša nutarnja instanca prosuđuje ne samo naša djela i riječi nego i naše nakane i misli. Time se osjećaj srama pooštrava jer sa sobom nosi i opasnost licemjerstva, mogućnosti da se samo pred drugima nastojim pokazati

ti u društveno prihvatljivom svjetlu, a da iznutra zapravo budem sasvim drukčiji.

Platon je u mit o Gigovu prstenu smjestio razliku ljudskoga ponašanja u vidljivome i nevidljivome. Tko je nevidljiv, može činiti što hoće. Ne podliježe više sudu drugih. Tako se ponašaju bogovi. Što god da naprave, ne podliježu sudu drugih. Nisu vidljivi. Ljudi su neprestano izloženi pogledu drugoga pa se zato i ponašaju u skladu s njihovim očekivanjima i u skladu s moralnim normama. Kada bi bili nevidljivi, više ih moral ne bi obvezivao. Mit pokazuje da je moral ovisan o prisutnosti drugih. Pa ipak, norme i očekivanja nisu vezani samo uz prisutnost drugoga. Norme su se već preselile u nutrinu. One možda i dolaze izvana, ali svoju snagu pokazuju tek kada uhvate korijena u našoj nutrini.

Sram ima važnu i snažnu odgojnu ulogu. On štiti od kršenja normi, nedopuštenih čina i riječi. Sram stoji između dviju krajnosti, pojašnjava Aristotel. S jedne strane stoji besramnost, a s druge bojažljivost. Sram je u zlatnoj sredini. Besraman je onaj koji čini loša djela, a ne srami se zbog toga. Bojažljiv je pak netko tko se srami za nešto što uopće nije ni nedopušteno ni sramotno. Prvi ne opaža granicu srama, a drugi je vidi posvuda. Sram je preventivni osjećaj koji nuka da se izbjegnu djela i riječi koje prijete bolnim i neugodnim osjećajem srama. Stoga sram prati odgoj. Da nije stalne prijetnje sramom, mladi bi ljudi činili mnoge loše stvari. Sram ih u tome sprječava.

Sram je povezan s jakim tjelesnim reakcijama. Osjeća ga se kao tjesnac, uskoću, izloženost pozornosti osuđujućih pogleda koji mi se podsmjehuju i izruguju. Najpoznatiji i najvidljiviji način tjelesnog pokazivanja srama jest crvenilo na licu. Ta nagla i neugodna promjena nije tjelesno bolna, ali pokazuje svu bol neugode srama. Crvenilo me odaje. Upozorava druge na nešto što sâm osjećam sramotnim, a da oni to možda nisu ni opazili. Crvenilo me odaje ne samo protiv moje volje nego čak i onda kada drugi to ne bi opazili sami po sebi. Sram se pojavljuje kao osjećaj zakočenosti, nepokretnosti, nemogućnosti djelovanja. Dolazi iznenada i doživljava ga se kao katastrofu koja onemogućuje svako djelovanje. Kad nas zahvati, ne možemo podnijeti tuđe poglede pa zbog toga spuštamo svoj prema zemlji. Ne možemo se susresti s pogledima drugih pa nastojimo sakriti svoj. Izbjegavamo susret očima, jer je naša sramota u pogledu drugoga nepodnosiva.

Sram se može promatrati i drukčije. Ovaj osjećaj na granici vidljivoga i nevidljivoga, moga i tuđega, duhovnoga i tjelesnoga ujedno je i osjećaj koji ne govori samo o mom odnosu prema normama

i drugima nego i o meni samome. On je privilegirani osjećaj samospoznaje.

Sram, čini se na prvi pogled, spada u moralni red. Čovjek se srami što se ponio loše i učinio nešto što ne odgovara moralnim zahtjevima. Našao se pred slikom samoga sebe koja ne odgovara slici koju bi htio da drugi imaju o njemu i za koju bi htio da bude prava slika njega samoga. Sram je bol razlike između onoga što bi čovjek htio biti i onoga što se uistinu pokazalo pred očima drugih. Sram je bolni žalac da ne odgovaram idealnoj slici koju bih htio da drugi imaju o meni.

No sva dramatičnost i oštrina srama sastoji se u nemogućnosti da izbjegnemo identificiranje sa samima sobom, s onim što jesmo, a što je već postalo dijelom kao tuđe u nama samima. Sram je nemogućnost bijega od sebe i nemoć prekidanja sa samim sobom. Sram nas prisiljava da preuzmemo odgovornost za same sebe upravo u trenucima kada to ne bismo htjeli i u onome što bismo najradije uklonili iz svoga identiteta.

Sram se pojavljuje svaki put kada ne uspijevamo zaboraviti na svoju golotinju, misli Emmanuel Levinas. Odnosi se na sve ono što bismo htjeli sakriti i ono od čega bismo htjeli, a ne možemo, pobjeći. U golotinji koja izaziva sram nije riječ ni samo ni nadasve o tjelesnoj golotinji. Sramno je ono što bismo htjeli sakriti od drugih i od samih sebe. Sram nam pokazuje kako ne možemo sakriti ono što bismo htjeli i kako ne možemo pobjeći od sebe. Sram se tiče naše intimnosti, naše prisutnosti pred nama samima. Sramota ne pokazuje našu ništavost, nego cjelinu našega bitka.

Naše vrijeme bilježi pomicanje granica srama sve do njegova nestanka i u isto vrijeme porast javnog sramoćenja i ponižavanja drugih, nadasve u anonimnosti virtualnog svijeta. Naglašeno pomicanje srama između ove dvije krajnosti ostavlja najčešće netaknutom našu intimnost sve do trenutka kada sami budemo izloženi javnom sramoćenju. U tim trenucima na bolan način otkrivamo razornu moć ovog osjećaja i destruktivnu energiju koju u sebi krije virtualni svijet. Upravo ti trenuci, međutim, pokazuju kako je najbolja zaštita od negativnosti ovog osjećaja u spoznaji i prihvaćanju samoga sebe. Najdulji je put onaj do samoga sebe. To je složen put. Vodi kroz odnose s drugima i s onim što smatramo dobrim, istinitim i lijepim. I vodi kroz bol samospoznaje. Pošast virtualnog sramoćenja drugoga pokazuje koliko je to težak i rijedak put.

Ante Vučković